

8 Economische spionage in het buitenland

De Inlichtingendienst Buitenland

Het is niet voor het eerst dat er sprake is van activiteiten van de BVD in het buitenland. Dat heeft te maken met het moeizame bestaan van de Buitenlandse Inlichtingen-dienst (BID), sinds 1971 tot zijn opheffing in 1994 Inlichtingendienst Buitenland (IDB) geheten. Deze is altijd klein gebleven en kort gehouden door de afnemers van zijn producten, de ministeries van Algemene Zaken (het departement van de premier), Buitenlandse Zaken, Defensie en Economische Zaken. Al in de jaren zestig kwam het rond deze dienst tot een crisis. Zoals Dirk Engelen het in zijn onderzoek naar de dienst uitdrukt: de BID verzamelde inlichtingen waar niemand op zat te wachten en wist geen inlichtingen te leveren waaraan wel behoefte bestond.

Een mogelijke oplossing van dit probleem was een samenvoeging van de BID met de BVD. Op aandringen van de minister van Financiën, die hierbij een duidelijk belang had, werd in 1968 een werkgroep geformeerd die moest nagaan of deze samenvoeging te realiseren viel. De werkgroep vond het echter geen goed idee, onder meer met het oog op de noodzakelijke compartimentering. Deze term houdt in dat men bang was dat gegevens van de buitenlandse afdeling van zo'n gecombineerde dienst zouden doorsijpelen naar de veiligheidstak. In de traditionele opvatting over de werking van inlichtingendiensten kan zich hier gemakkelijk een belangen tegenstelling voordoen. De afdeling voor buitenlandse inlichtingen hecht eraan zijn bronnen zo lang mogelijk te beschermen om ze niet op te laten drogen. De veiligheidsdienst wil juist een eind maken aan de buitenlandse spionagenetwerken om de schade voor het staatsbelang zo snel mogelijk te beperken. Een gepensioneerde IDB'er drukte het tegenover *Vrij Nederland* (26 mei 2001) als volgt uit: 'De BVD is een veiligheidsdienst die van nature geneigd is om bepaalde zaken af te stoppen. Terwijl een inlichtingendienst juist probeert om informatiestromen op gang te houden.'

Wanneer de schotten tussen de twee afdelingen van een gecombineerde dienst zo waterdicht worden gemaakt dat er geen enkel gegeven doorheen kan dringen, verdwijnen de voordelen van de schaalvergroting. In het buitenland zijn de buitenlandse inlichtingendienst en de binnenlandse veiligheidsdienst zelden één geheel. Wel komt vooral in kleinere landen de combinatie van buitenlandse en militaire inlichtingendienst voor.

Er restten voor de Nederlandse dienst toen nog twee oplossingen: reorganisatie of opheffing. Aanvankelijk koos men voor de eerste. Het belangrijkste principe daarbij zou de verregaande loskoppeling van verwerving en verwerking van gegevens zijn. Verwerving is de eigenlijke spionage: het op heimelijke wijze verzamelen van informatie uit menselijke en technische bronnen (afluisteren). Verwerking bestaat uit analyse en systematische rapportage door combinatie met andere gegevens waaronder open bronnen. De IDB zou de ruwe gegevens verzamelen en deze onder de afnemers (ministeries en geheime diensten) distribueren aan de hand van de door de afnemers opgestelde criteria. Verwerking van gegevens uit het buitenland zou plaatsvinden bij de BVD. Daartoe zou de al bestaande Stafafdeling Buitenlandse Politiek (SBP) van deze dienst worden uitgebreid. De SBP had altijd al naar het buitenland gekeken. De belangrijkste binnenlandse vijand van de BVD, de CPN, werd beïnvloed door ontwikkelingen in de internationale communistische beweging.

De SBP bestond uit een tiental mensen van academisch niveau. De toenmalige coördinator van de inlichtingendiensten (een topambtenaar die ressorteert onder het ministerie van Algemene Zaken), viceadmiraal (Henk) Bos, die de reorganisatie krachtig stimuleerde, was overtuigd van de nauwe relatie in de communistische landen bestond tussen politiek en economie. Die twee onderwerpen konden dus het best worden bestudeerd in hun onderlinge samenhang en de SBP was hier een goed instrument voor.

Eigenlijk was het dus de bedoeling dat de IDB als een soort *clearing house* (distributiecentrum) voor inlichtingen uit het buitenland ging optreden. Dit is ook altijd de belangrijkste

reden voor een zelfstandig bestaan van de dienst geweest. Onder de regering-Den Uyl kon de IDB zelfs weer wat aan verwerking doen. Daarvoor werd in 1977 een Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden ingesteld. Deze was onderverdeeld in regionale bureaus en een bureau dat de inlichtingenbehoeften van de afnemers registreerde.

Deze constructie werkte tot aan de val van de Berlijnse muur. Al begin januari 1990 kwam de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (MICIV) tweemaal bijeen om een inventarisatie te maken van de resterende behoefte aan inlichtingen uit het buitenland. Justitie bleek dringend verlegen te zitten om gegevens over de handel in drugs, migratiestromen en de ‘behandeling van eigen onderdanen door nationale overheden’. Verkeer en Waterstaat en Defensie vroegen om maritieme inlichtingen, en Defensie maakte zich ook al zorgen om de verspreiding van massavernietigingswapens (proliferatie). Binnenlandse Zaken – minister Dales en de BVD – bepleitte een scheiding van militair en civiel inlichtingenwerk, een standpunt dat logischerwijs kon uitlopen op het ongedaan maken van de *clearing house*-rol en opheffing van de IDB. Aangezien de MICIV het er ook over eens was dat de IDB wel kon inwonen bij het nieuwe pand dat voor de BVD in Leidschendam zou worden gebouwd, was het wel duidelijk uit welke hoek de wind waaide. Formeel werd nog gewerkt aan een sterfhuisconstructie, maar toen in 1992 diverse schandalen door lekken van het personeel naar onder andere *Het Financieel Dagblad* naar buiten kwamen, hakte premier Ruud Lubbers de knoop door en hief de al ingekrompen dienst in 1994 op. De taken zouden worden verdeeld tussen de civiele BVD en de militairen van de MID.

Menselijke bronnen en afuistertechnieken

Buitenlandse inlichtingendiensten komen aan hun gegevens dankzij menselijke bronnen en afuistertechnieken. Bij menselijke bronnen gaat het vooral om personen die een legitieme reden hebben om aanwezig te zijn in een gebied waar voor de dienst interessante informatie te verwerven valt. Het kunnen mensen zijn die voor hun werk in het buitenland moeten zijn,

zoals Nederlanders die een bedrijf in het buitenland hebben of voor Nederlandse bedrijven uitgezonden worden, maar ook journalisten, bezoekers van (wetenschappelijke) congressen, gepensioneerden die in het buitenland wonen of toeristen. Reizigers (zogeheten *legal travellers*) kunnen met een opdracht op pad worden gestuurd of na terugkeer ondervraagd worden. Informatieverstrekkers die meer permanent in het buitenland verblijven, moeten op een of andere manier gerund worden. Dat kan via een *legal resident*, dat wil zeggen een BVD'er die op de ambassade in het land zelf of een buurland is gestationeerd en die een legitieme reden heeft om de bron regelmatig te spreken. Het kan ook door vanuit Nederland de bron op te zoeken, wat als voordeel heeft dat complicaties met de ambassade voorkomen worden. Buitenlandse Zaken vindt het immers niet prettig om verwikkeld te worden in allerlei geheime zaakjes die zijn overige taken kunnen compromitteren.

De tweede belangrijke bron van buitenlandse inlichtingen zijn afliuistergegevens. Er wordt momenteel veel gepraat over het Amerikaans-Britse afliuisternetwerk Echelon, maar Nederland zelf is een van de landen is die al heel lang een eigen afliuistercapaciteit hebben voor satellietcommunicatie (telefoon, fax). Via het Satelliet Grondstation in Zoutkamp wordt 'niet-kabelgebonden telecommunicatie' afgeluisterd. Zoutkamp maakte oorspronkelijk deel uit van het Technisch Informatie Verwerkings Centrum (TIVC) van de marine in de Marinekazerne van Kattenburg in Amsterdam. In 1996 werd dit marineonderdeel samengevoegd met de afliuisterdiensten van de landmacht en de luchtmacht tot de afdeling Verbindingsinlichtingen van de MID. Zoutkamp en Kattenburg vormen sindsdien samen het Strategisch Verbindingsinlichtingen Centrum (SVIC), een nieuwe naam voor al bestaande activiteiten, gerund door militairen. Voor zover de opgevangen gegevens van niet-militaire aard zijn, moet het SVIC die doorgeven aan afnemers. Vroeger gebeurde dat via de IDB.

Met de opheffing van de IDB werd een deel van zijn taken verdeeld tussen BVD en MID. Al in 1991, toen de IDB ingekrompen werd, waren enkele activiteiten overgeheveld naar

de BVD. Volgens het jaarverslag 1991 ging het toen om proliferatie en om politieke en criminele beïnvloeding vanuit Suriname, ook gericht op de Nederlandse Antillen en Aruba. De taken die bij de opheffing van de IDB naar de BVD gingen werden in het jaarverslag 1992 geformuleerd als 'het onderhouden van contacten met relevante buitenlandse diensten, de bewerking van verkregen gegevens, en het uitvoeren van internationaal georiënteerde, operationele werkzaamheden, voor zover gerelateerd aan de veiligheid of andere gewichtige belangen van de Staat'. Hiermee kreeg de BVD, zij het ietwat versluierd, de bevoegdheid om operaties in het buitenland uit te voeren.

De 'bewerking van verkregen gegevens' betreft de verwerking van de niet-militaire onderschepte informatie (politieke en economische gegevens) van het TRVC van de marine (later SVIC). De op die manier verwerkte ruwe informatie kan dan als ruilmateriaal worden ingezet in de bilaterale contacten met de buitenlandse diensten.

Met 'internationaal georiënteerde, operationele werkzaamheden' wordt bedoeld het clandestien vergaren van inlichtingen. Dit gebeurt meest via menselijke bronnen alhoewel dingen als volgen, inbreken en af luisteren in het buitenland niet bij voorbaat zijn uitgesloten.

In de snel uitdijende literatuur over de Nederlandse inlichtingendiensten wordt de 'intelligence cyclus' vaak genoemd als de centrale activiteit van de diensten. Deze cyclus wordt over het algemeen beschreven als een proces van vijf stappen: bepalen van de behoeften van de afnemers, verzamelen van ruwe gegevens, verwerking van die gegevens, analyse en evaluatie en tenslotte distributie van de eindproducten onder de afnemers. Deze zienswijze laat een belangrijk aspect buiten beschouwing, namelijk dat op basis van het verkregen inlichtingenproduct de dienst ook zelf handelend kan optreden. Het is niet zo dat de dienst alleen maar 'kijkt' en dat de afnemers kunnen handelen op basis van de kennis die de dienst hun heeft verschaft. In de werkelijkheid lopen kijken en handelen bij de dienst zelf veel meer door elkaar, met name in de operationele sfeer.

De BVD gebruikte hiervoor vanouds de term 'exploitatie' van gegevens, die dan stond tegenover 'acquisitie' (verwerving). Onder exploitatie kan zeker distributie van gegevens aan derden vallen, maar ook zelf handelen op basis van verworven kennis. In de open literatuur kwam je de term in Nederland zelden tegen. Dat de BVD de term zelf altijd al gebruikte, blijkt bijvoorbeeld uit de conceptvernietigingslijst voor het BVD-archief die minister Hans Dijkstal van Binnenlandse Zaken in 1997 vaststelde. Hierin wordt de taakuitvoering van de BVD omschreven als 'acquisitie en exploitatie van gegevens over personen en organisaties door de BVD'. In het reorganisatierapport Een nieuwe BVD uit 1990 dook het begrip al op, als een van de categorieën personeel in de nieuwe situatie (exploitanten) naast teamleiders, analisten, contactambtenaren, onderzoekingsambtenaren, vertalers en documentalisten. Het begrip exploitatie werd ook geïntroduceerd in de Memorie van Toelichting bij het ontwerp van Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten dat in 1998 werd ingediend. In de nieuwe wet is 'het verzamelen van gegevens' als taak voor de BVD vervangen door 'het verrichten van onderzoek'. Dit moet dan volgens de minister op zijn beurt weer ruim worden uitgelegd, want het is gericht op 'het exploiteren van bevindingen uit het onderzoek betreffende geconstateerde bedreigingen'.

Wie oog heeft voor het brede begrip exploitatie, ziet de component geheime actie van het BVD-optreden in het buitenland minder gemakkelijk over het hoofd. We hoeven hierbij niet direct aan staatsgrepen te denken, het kan ook gaan om minder zwaarwichtige vormen van manipulatie, vormen van grijze en zwarte propaganda (die niet aan de dienst kan worden toegeschreven) of heimelijke beïnvloeding. Ook al zal de BVD deze tak van sport in het buitenland misschien nog weinig hebben bedreven, sinds de opheffing van de IDB is het in principe wel toegestaan.

Een internationaal netwerk

Kort nadat in 1992 het besluit was genomen om de IDB op te heffen werd, bij de eerste reorganisatie van de BVD sinds het einde van de koude oorlog, onder Docters van Leeuwen ook de

SPB, de buitenlandse analyseafdeling van de BVD, opgeheven. Dit ondanks het feit dat, naar verluidt, de analyses van deze afdeling van hoge kwaliteit waren.

Een eerste stap bij de uitbouw van de buitenlandse taak van de BVD was de aanstelling van een netwerk van permanente liaison-officieren. In rap tempo werden ze aangesteld in Washington (1992, tevens contacten met Canada en Mexico), Caracas (1993, werkterrein Caribisch gebied en Zuid-Amerika), Ankara (1995, aanvankelijk werkterrein Balkan, zuidelijke voormalige sovjetrepublieken, toenemende aandacht voor het Midden-Oosten, proliferatie en de islam, in 1999 verplaatst naar Amman), Singapore (1996, werkterrein Azië) en Moskou (1999, werkterrein voormalige Sovjet-Unie). Er zijn ook zeker twee reizende liaison-officieren. Deze liaisons zijn in principe legale vertegenwoordigers van de BVD. Het zijn soms niet de minsten. Zo werd waarnemend hoofd van de BVD, mr A. Kievits, in 1996 benoemd als BVD-liaison in Singapore.

Aan *Vrij Nederland* vertelde hij dat hij zeker van plan was zich bezig te houden met economische inlichtingen. 'De ervaring leert dat met het toenemen van de internationale concurrentie de risico's van economische spionage groter worden. Ook bestaat de kans dat er lastercampagnes worden opgezet met als doel concurrenten uit te schakelen.' In 1998 was een mr A. Kievits nog te traceren als 'Justitieraad' in Manila, de plaats waar ook de CRI-liaison is gestationeerd.

Relaties met het bedrijfsleven

In hoeverre gaat het bij de buitenlandse inlichtingentaak van de BVD inderdaad om economische spionage en worden deze gegevens ook ter beschikking gesteld van het Nederlandse bedrijfsleven? Voor wat betreft de vroegere BID/IDB was de zaak volstrekt duidelijk. Economische inlichtingen werden via het ministerie van Economische Zaken (EZ) doorgegeven aan wie daar belang bij had. Volgens het hoofd IDB in de jaren zestig, Theo Crul, was 'EZ gerechtigd [...] om speciaal geselecteerde economische informatie in geparafraseerde vorm ter kennis te brengen van [...] ondernemingen. Deze worden hier-

door in de gelegenheid gesteld bepaalde behoeften op de buitenlandse markt te leren kennen, waardoor de export bevorderd kan worden.' In *Villa Maarheeze*, de geschiedenis van de IDB, spreken Bob de Graaff en Cees Wiebes van een 'symbiotische relatie' tussen de IDB en bepaalde bedrijven, 'waarbij op directieniveau bronnen werkten voor de inlichtingendiensten en omgekeerd de dienst in Wassenaar vitale economische informatie beschikbaar stelde aan juist de directies van die bedrijven'. Met de herverdeling van taken na de opheffing van de IDB ging deze mogelijkheid mee naar de BVD. Maar in hoeverre vond die dienst het ook echt belangrijk? Een blik in de jaarverslagen van de BVD, die sinds 1991 in gepubliceerde vorm bestaan, kan hier enig inzicht bieden.

Vanaf 1994 merkte de BVD de economische veiligheidsbelangen aan als een van de drie 'centrale veiligheidsthema's'. Dit betekende dat het perspectief aanmerkelijk werd verruimd. Voordien had de dienst vooral een beveiligingsbevorderende taak bij bedrijven die betrokken waren bij militaire productie en bedrijven die kwetsbaar waren voor sabotage. Nu werd in het jaarverslag 1994 een veel bredere risicoanalyse gemaakt, waarvan de kern was dat er in de nieuwe internationale situatie een relatie bestond 'tussen bepaalde economische belangen en de nationale veiligheid. De positie die een land inneemt in het internationale krachtenveld wordt immers in belangrijke mate bepaald door de stabiliteit van de economie, het innoverend vermogen van individuele bedrijven en het optimaal functioneren van het vrije marktmechanisme. Met het verdwijnen van de oude, vooral op militaire kracht gebaseerde, machtsblokken en de opkomst van nieuwe, op economische kracht gebaseerde machtsposities doet deze stelregel nog sterker opgeld dan voorheen. Als de economische kracht van een land wordt aangetast komt op termijn de stabiliteit van dat land in gevaar. Met het instandhouden van die economische kracht wordt een bijdrage geleverd aan het voorkomen van sociale onrust en krijgt politiek extremisme minder voedingsbodem.'

Aldus een onverbloemd pleidooi voor de inzet van de geheime dienst in de kapitalistische concurrentiestrijd. De

BVD begint in deze tijd duidelijk te denken in termen van drie machtsblokken: Europa, Noord-Amerika en Zuidoost-Azië.

De dienst nam de taak op zich de Nederlandse economie te vrijwaren van economische spionage, vormen van oneerlijke concurrentie (zoals 'lastercampagnes') tijdig te signaleren en de bedreigingen van het economisch leven door internationale criminele organisaties in kaart te brengen. Het jaarverslag 1994 constateert een 'groeïende noodzaak voor de BVD om zijn werkzaamheden zonodig ook zelfstandig in het buitenland uit te voeren'.

Om een en ander te concretiseren werd in samenspraak met het ministerie van Economische Zaken en het bedrijfsleven de projectgroep Economische Veiligheidsbelangen opgericht, die zich in eerste instantie ging bezighouden met een risicoanalyse. Voor die tijd was men ervan uitgegaan dat andere landen zich bij hun pogingen om Nederlandse know-how te verkrijgen vooral zouden richten op een aantal speerpunten zoals biotechnologie en informatietechnologie. Nu werd een meer algemene aanpak gekozen. Tussen januari en september 1995 werd gesproken met de leiding van drieëndertig grote Nederlandse ondernemingen. De gesprekken bevestigden het beeld dat de BVD al had: grote kwetsbaarheid voor economische spionage, lastercampagnes van buitenlandse concurrenten, pogingen van de internationale maffia om te infiltreren. In 1996 werd dan ook een stuurgroep geformeerd onder leiding van de secretaris-generaal van Economische Zaken, Ad Geelhoed, om te komen tot een probleemschets en een plan van aanpak.

In 1995 verschijnt ook het ministerie van Economische Zaken voor het eerst in het jaarverslag als partner voor de BVD. Naast het strategisch niveau waarop het overleg over de bescherming van de economische veiligheidsbelangen plaatsvindt, zijn er vooral contacten met twee afdelingen. Met de hoofdafdeling Strategische Goederen en Sanctiebeleid (later de afdeling Exportcontrole en Sanctiebeleid) van het directoraat-generaal voor Buitenlandse Economische Betrekkingen (BEB) bestaat een nauwe relatie op het gebied van proliferatie en illegale wapenhandel. Op het uitvoerend vlak wordt hierbij

overlegd met de Economische Controledienst (ECD). Met betrekking tot het veiligheidsbeleid ten aanzien van vitale bedrijven, instellingen en objecten werd al vanouds samengewerkt met de Eenheid Crisisbeheersing van het Commissariaat Militaire Productie van EZ (het latere projectprogramma Crisisbeheer).

De regering heeft de lijst van vitale bedrijven nooit bekend willen maken. Vanuit de jaarverslagen van de BVD mag je aannemen dat daarbij in elk geval horen de sector telecommunicatie, Schiphol, de energiesector, de watervoorziening, de procesindustrie, kerncentrale, de voedselvoorziening, delen van de gezondheidszorg en transportsector en sommige hightech- en informaticabedrijven. Het zijn er zeker een vijftigtal.

Een rol speelt ook het Nationaal Coördinatiecentrum (voorheen Landelijk Coördinatiecentrum) van de directie Openbare Orde en Veiligheid op het ministerie van Binnenlandse Zaken. Dit houdt zich bezig met voorbereidende overheidsmaatregelen bij crisissituaties (type oliecrisis).

In 1996 constateert de BVD dat 'de inlichtingendiensten van alle grote landen zich de laatste jaren nadrukkelijk zijn gaan toeleggen op economische spionage'. Ook de mogelijkheid van spionage door grote buitenlandse concerns gericht op Nederlandse bedrijfsgegevens wordt genoemd. De vraag is of ook Nederland er meer aandacht aan moet gaan besteden, uiteraard 'in verdedigend opzicht'. In 1996 doet de BVD op het verzoek van Economische Zaken een oriënterend onderzoek naar de dreigingen tegen bedrijven en instellingen op het gebied van materiaaltechnologie. De conclusie is weinig alarmerend: het veiligheidsbewustzijn is hoog en er zijn geen grote, schokkende inbreuken op de bescherming.

De aandacht wordt dan ook verruimd van technologie naar strategische bedrijfsgegevens en financiële gegevens. Ook ontdekt men het belang van spionage rond internationale handelsbesprekingen. Als het vijandige economische blok via spionage achter de onderhandelingspositie kan komen, heeft het een groot voordeel behaald. In 1997 constateert de dienst dat ook kleinere landen hun wetgeving tegen economische spionage verscherpen en het takenpakket van hun geheime

diensten op dit gebied uitbreiden, ook om in offensieve zin informatie te verzamelen met het oog op de economische positie van hun land.

Offensieve inlichtingenactiviteiten

Vanaf 1998 verdwijnen het thema economische veiligheid en het ministerie van Economische Zaken als belangrijke partner uit het beeld van het jaarverslag. De samenwerking met het ministerie op het gebied van proliferatie en wapenhandel wordt wel voortgezet. In 2000 wordt de economische veiligheid niet meer genoemd bij het rijtje ‘actuele veiligheids-thema’s’. Wel heeft de BVD de laatste jaren het specialisme financieel onderzoek ontwikkeld.

Het verdwijnen de ‘economische veiligheid’ uit het BVD-jaarverslag roept vragen op. In principe kunnen er twee dingen aan de hand zijn. Of de dienst is ermee gestopt omdat het-zij er te weinig perspectief voor de nieuwe taak was, hetzij de dienst van bovenaf is ingetoomd. Of de dienst is er wel mee doorgegaan, maar komt het niet langer goed uit om dit openlijk te melden.

Een verklaring is misschien het aantreden van een nieuw hoofd BVD in de persoon van Sybrand van Hulst in september 1997. Van Hulst, afkomstig van de politie, wil het blijkens een portret in *NRC Handelsblad* (11 juni 2001) graag via het boekje spelen en heeft vooral goede contacten met bestuurders. Bij zijn aantreden moet hij hebben geconstateerd dat de buitenlandse inlichtingentaak van de BVD eigenlijk geen goede wettelijke grondslag had. Het is dan ook opvallend dat in 1999 bij een van de herzieningen van de WIV opeens het begrip ‘vitale economische belangen van Nederland’ naast de nationale veiligheid wordt geïntroduceerd als buitenlandse taakstelling voor de BVD. Economische spionage door staatsorganen was inmiddels echter in opspraak geraakt door de onthullingen over Echelon. Vandaar dat in de wijziging van het wetsvoorstel van 19 maart 2001 de vitale economische belangen als aparte taakstelling weer verdwenen. Via een subtiele redenering die erop neerkomt dat economische belangen wel degelijk onder het begrip nationale veiligheid te vatten zijn, kwamen ze door

de achterdeur weer terug. Over de praktijk op het terrein hoeven we weinig illusies meer te hebben.

Het in 1998 in het kader van de herziening van de wiv gestarte Project Inlichtingen Buitenland moet uitgroeien tot een complete directie, die zich bezig zal houden met 'offensieve inlichtingenactiviteiten'. In 1999 werd aanvankelijk gedacht aan vijf operationele medewerkers, wat na de aanloopfase kon uitgroeien tot tien. Inmiddels is, nadat de plannen een aantal malen gewijzigd zijn, vanaf 2003 een omvang voorzien van circa vijftig formatieplaatsen. Uitgaande van een verhouding 60:40 tussen operationele en ondersteunende medewerkers, zoals die wordt aangehouden in het rapport *Een nieuwe BVD* zou het dus kunnen gaan om een uitbreiding van tien naar dertig medewerkers in de operationele sfeer. De dienst verricht voorbereidende werkzaamheden op het gebied van werving, selectie en training van personeel. De kranten staan vol met advertenties voor bewerkers, analisten, documentaristen en secretariael personeel.

Enige verwarring ontstond toen *NRC Handelsblad* (20 maart 2001) meldde dat de nieuwe afdeling rechtstreeks zou vallen onder verantwoordelijkheid van de minister-president. In feite staat in het gewijzigde wetsontwerp dat de premier in overleg met de betrokken ministers de onderwerpen vaststelt die afdeling buitenland gaat onderzoeken. Afgezien van deze politieke aansturing blijft ze organisatorisch onder het hoofd BVD ressorteren en ook schijnt het dat ze apart zal worden gehuisvest.

Wapens voor Pakistan

In december 2000 werd huiszoeking gedaan bij het bedrijf ANK BV in Diemen. Uit de administratie bleek dat het contracten klaar had liggen om via een omweg wapens te leveren aan Pakistan, een land waaraan geen strategische goederen mogen worden verkocht. Directeur H.M. had in voormalig Joegoslavië granaatonderdelen laten produceren om deze door te leveren aan Pakistan. Omdat de financiële afwikkeling van de transactie in Nederland plaatsvindt, is dit hier strafbaar. ANK BV was een oude bekende voor de speurders van de

Economische Controledienst (ECD). Eind jaren negentig kreeg het bedrijf al een waarschuwing voor handel van wapens of onderdelen vanuit Pakistan via Cyprus naar Joegoslavië.

Opmerkelijk was dat de tip over het in productie nemen van de granaatonderdelen in dit geval uit het buitenland kwam, vanuit Slovenië. De tip kwam binnen bij de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI) die de informatie door-speelde aan de ECD. Een openlijke rol voor de BVD kwam bij de rechtbankzaak die het gevolg was van de inval niet ter sprake. In zijn jaarverslag over 2000 meldt de dienst echter wel dat 'is gebleken dat Nederlandse ingezetenen voorbereidingshandelingen troffen voor illegale wapentransacties naar spanningsgebieden door gebruik te maken van valse eindgebruikers in onverdachte landen of door de goederen vanuit een land buiten Nederland te laten leveren. [...] De ministeries van Buitenlandse Zaken en van Economische Zaken zijn van deze handelingen op de hoogte gesteld.'

Mogelijk is de tip dus inderdaad van de BVD afkomstig geweest en wil men via deze passage in het jaarverslag het succes claimen waar de vanouds concurrerende CRI dit al in de publiciteit had gedaan. De dankzij de tip gevolgde weg kan dan zijn geweest dat de BVD een ambtsbericht heeft uitgebracht aan de landelijke officier van justitie die is aangewezen voor BVD-zaken. Het bestaan van deze figuur kwam aan het licht tijdens de verhoren door de enquêtecommissie-Van Traa. De commissie vroeg zich toen af of van de inlichtingendiensten afkomstige informatie via deze weg kon worden 'witwassen' voor gebruik door justitie. In dit geval zou de landelijke officier de informatie, na haar te hebben getoetst op strafrechtelijke relevantie, hebben doorspeeld aan de CRI.

In elk geval lijkt het bij ANK BV te gaan om in het buitenland verzamelde inlichtingen. De BVD is echter niet de enige dienst die over de grens financiële en economische inlichtingen verzameld. Het landmachtblad *Flex* meldde dat een aantal Nederlandse reserveofficieren van de sectie Inlichtingen (G2) in het kader van de vredesmacht SFOR naar Bosnië is uitgezonden voor het financieel doorlichten van plaatselijke ondernemingen en banken die veel zaken doen met SFOR. G2

is een stafafdeling die zich bezighoudt met militaire veiligheid en inlichtingen. In dit geval werden onder meer enkele bankiers als reservisten in Bosnië ingezet. Pas sinds 1996 is het mogelijk om op deze manier militair reservepersoneel in te zetten in het buitenland.¹

Kernwapens voor Iran?

In september 1999 bracht een 'senior-adviseur' van de directie Maatschappelijke en Economische Belangen van de BVD een bezoek aan een in industriële automatisering gespecialiseerd bedrijf in Oss. De BVD'er meldde dat de dienst zich zorgen maakte over het e-mailverkeer dat een van de werknemers, een senior engineer, sinds december 1998 onderhield met een collega in Iran. De Iraniër had contact gezocht via een door de Nederlander ingerichte website over industriële automatisering. Hij was geïnteresseerd in informatie over Programmable Logical Controllers (PLC), programmatuur om een computer voor waterzuivering te besturen. Dergelijke technologie is allang niet meer onderhevig aan exportbeperkingen, omdat ze voor allerlei doeleinden gebruikt kan worden, waaronder militaire.

Volgens de BVD ging het echter om een installatie die van belang kan zijn bij het Iraanse programma om zich van kernwapens te voorzien. De BVD-ambtenaar vertelde de senior engineer en zijn directeur dat de dienst zijn e-mail had 'gescreeend' en dat 'de correspondentie was gefilterd op kernwoorden als waterzuiveringstechniek, PLC en Iran'. Diverse kranten speculeerden erover dat de BVD wellicht de zaak op het spoor was gekomen via de techniek van het stofzuigen of searchen van het e-mailverkeer, een bevoegdheid die de dienst (nog) niet heeft.

Volgens de werknemer ging het om onschuldige uitwisseling tussen hobbyisten van materiaal dat in Europa gemakkelijk te verkrijgen is via internet. De BVD hield echter vol. Tijdens een contact twee maanden later wilde de dienst de werknemer als informant winnen om per e-mail meer te weten te komen over de bedoelingen van de Iraniër. De man was ook al uitgenodigd om een bezoek aan Iran te brengen.

Na het tweede bezoek bleef de BVD opbellen en aandringen. Uiteindelijk verbrak de werknemer het contact met de Iraniër, omdat hij er 'doodziek' van werd. Kennelijk vond de dienst het belangrijker om dit kanaal naar Iran te openen dan om een eind te maken aan het wegsijpelen van software. De hele affaire kan dan ook gezien worden als een misgelopen rekruteringspoging.²

Van je vrienden moet je het hebben: MI5 in Nederland

In 1999 heeft de BVD een onderzoek ingesteld naar vermeende illegale contacten van MI5-medewerkers in Nederland. MI5, de Britse zusterdienst van de BVD, zou met behulp van voormalige BVD'ers en IDB'ers een mantelorganisatie hebben opgericht. Dit netwerk, gerund door een medewerker van de Britse ambassade, die in het latere BVD-verslag als C. wordt aangeduid, zou tegen betaling voor de Britten spionage-activiteiten hebben verricht in het voormalige Oostblok en elders. De BVD was hierover niet geïnformeerd. Mogelijk hadden de Britten er lak aan omdat het niet om spionage in Nederland of tegen een Nederlands belang ging. Ze hadden kennelijk geen zin om de te verwerven inlichtingen met de Nederlandse collega's te delen. De BVD kreeg er toch lucht van en was niet echt blij. De BVD begon observaties en mogelijk ook aftap-activiteiten.

Na bewijsmateriaal te hebben verzameld, stapten twee BVD-medewerkers in maart 1999 naar een van de voormalige IDB'ers, die op dat moment formeel nog steeds in dienst was van het ministerie van Algemene Zaken waaronder de IDB viel, zonder daarvoor overigens werkzaamheden te verrichten. Ze confronteerden hem met hun visie op de rol van de Engelman C. In het verslag dat de BVD van het gesprek maakte, valt te lezen: 'Wij, de BVD, zijn gestuit op inlichtingenactiviteiten van een buitenlandse inlichtingendienst. Het vervelende is van deze zaak dat het hier gaat om activiteiten van een bevriende buitenlandse inlichtingendienst.'

De gewezen IDB'er ontkende in alle toonaarden maar gaf volgens het verslag uiteindelijk toe dat hij in Berlijn was geweest om een dekmantelbedrijf op te richten. 'Ik heb daar een

nevenvestiging opgericht van mijn bedrijf. Doel van deze vestiging was om in samenwerking met Duitse recherchebureaus bedrijfsactiviteiten te ontwikkelen.’ En even later in het gesprek: ‘Nou ja, ik heb daar eigenlijk slechts een firma-naambordje aan de gevel geschroefd voor C. Maar dit valt nauwelijks als onderdeel van een zakelijke relatie te beschouwen.’ Waarop de BVD’er tamelijk gevat antwoordde: ‘Nee, dit is een duidelijk voorbeeld van een typische inlichtingenactiviteit.’ Merkwaardig was nog dat de betrokken ex-IDB’er zich in een telefoongesprek de volgende dag verweerde met de opmerking ‘dat er belangrijker zaken waren als bestrijding van terrorisme’.

In de publiciteit kwam de zaak aan het rollen doordat de voormalige IDB’er na het gesprek naar de Nationale Ombudsman liep om zich te beklagen over onbeschoft optreden van de kant van de BVD’ers. *De Telegraaf* wist vervolgens te achterhalen dat de bewuste ambassade medewerker in juli en augustus 1999 onder druk van de Nederlandse autoriteiten vervroegd uit Nederland was vertrokken. Minister Klaas de Vries van Binnenlandse Zaken antwoordde op kamervragen dat ‘de betreffende dienst’ (de naam M15 kreeg hij niet over de lippen) excuses had aangeboden. Volgens *De Telegraaf* zouden niet nader omschreven personen op de Britse ambassade grote vraagtekens zetten bij het Nederlandse optreden. ‘Dit is geen professionele werkwijze. Het hoofd van de Nederlandse BVD had bij het vermoeden van illegale activiteiten in overleg moeten treden met zijn collega van de bevriende zusterdienst. Het is niet gebruikelijk dat de Nederlandse overheid, de BVD, actie onderneemt tegen een bevriende zusterdienst. Dat is in feite behoorlijk onbeschoft.’ De Ombudsman honoreerde de klacht over onheus optreden overigens niet.

Hoe moeten we deze geschiedenis nu duiden? Vast lijkt te staan dat M15 bezig was een Europees netwerk op te bouwen zonder de plaatselijke nationale dienst erbij te betrekken. Vermoedelijk zal het de bedoeling zijn geweest de ‘oude’ netwerken van de werkloze IDB’ers erbij te betrekken. Dat vond de BVD natuurlijk niet leuk, nu deze net zelf doende was via het Project Inlichtingen Buitenland die netwerken opnieuw te

exploiteren. De Nederlandse reactie – verkapte uitwijzing van de M15-agent – is wel bijzonder fel. Dit kan erop wijzen dat er bij de activiteiten van de Britten geen sprake was van een gemeenschappelijk belang, zoals non-proliferatie of terrorisme. In dat geval was men waarschijnlijk wel via de officiële kanalen ‘in overleg getreden’. Waar was M15 op het vasteland van Europa mee bezig?

Op het seminar *Secret Work in an Open Society* dat M15 in september 2001 organiseerde, kregen veiligheids- en marketingmanagers en risicoanalisten van onder meer British Telecom, Rolls-Royce, BP, Ernst&Young, Cadbury Schweppes en British Aerospace te horen dat de Britse contraspionage-dienst bereid was hun inlichtingen te verschaffen over hun buitenlandse zakenpartners en concurrenten. Een van de deelnemers zei achteraf: ‘Sir Stephen [Lander, directeur-generaal M15] zei ervan verzekerd te zijn dat M15 het zakenleven vaker kon helpen, als het maar gevraagd werd. Bij situaties rond onze buitenlandse activiteiten kon M15 ons volgens hem helpen aan informatie over bedrijven of individuen, mits dit niet in strijd was met de privacywetgeving of de mensenrechten. [...] Het kwam erop neer dat hij wilde benadrukken dat M15 niet alleen moest worden gezien als een binnenlandse organisatie. In ruil daarvoor zei hij dat er gevallen waren waarin wij informatie aan hen konden geven.’ Bij de buitenlandse operaties van het Britse bedrijfsleven zou het in het bijzonder gaan om contracten in Oost-Europa. Berlijn zou hiervoor wel een goed uitkijkpunt zijn. Mogelijk is de BVD gestuit op voorbereidende handelingen van M15 ten dienste van het Britse bedrijfsleven.³